

مجموعه آثار کنگره کلینی

محمدرضا زادهوش

مجموعه آثار کنگره بین‌المللی بزرگداشت ثقة‌الاسلام کلینی، قم:
مرکز تحقیقات دارالحدیث با همکاری سازمان اوقاف و امور خیریه.

گزارش

کتاب شریف الکافی، تألیف ثقة‌الاسلام کلینی، یکی از مهم‌ترین و مشهورترین آثار مکتوب شیعه به شمار می‌رود. ارائه بیش از بیست چاپ و چند ترجمه از آن و تحریر بیش از صد شرح، حاشیه و تعلیقه بر آن، نشان از اهمیت ویژه این کتاب دارد.

آستان حضرت عبدالعظیم حسنی و مرکز تحقیقات دارالحدیث، پس از برگزاری دو کنگره بزرگداشت عبدالعظیم حسنی و ابوالفتوح رازی، سومین همایش از طرح «گرامیداشت بزرگان و عالمان ری» را به بزرگداشت شیخ کلینی اختصاص دادند. به گفته برگزارکنندگان، بزرگداشت شیخ صدوق، عبدالجلیل رازی و سیدمرتضی نیز در راه است.

اهداف کنگره کلینی عبارت بودند از: معرفی شخصیت علمی و معنوی کلینی؛ ترویج معارف حدیثی اهل‌بیت؛ تحقیق و پژوهش در میراث کلینی؛ شناخت جایگاه و تأثیرگذاری کتاب الکافی.

در این راه، این برنامه‌ها در دستور کار قرار گرفت:

تصحیح و تحقیق آثار مخطوط مربوط به الکافی؛ اعم از ترجمه، شرح و تعلیقه؛ گشودن افق‌های تازه پژوهشی در زمینه الکافی؛ تجزیه و تحلیل نقدها و پرسش‌های مربوط به الکافی؛ به دست دادن نسخه تحقیق شده از کتاب الکافی.

ساماندهی اطلاعات و آثار مکتوب مرتبط با کلینی و الکافی و ارائه آن‌ها در قالب لوح چندمنظوره دیجیتال.

آنچه در مدت دو سال تلاش شد تا هم‌زمان با برگزاری کنگره ارائه شود از این قرار بود:

یک. الکافی

کتاب الکافی، پس از مقابله با نسخ کهن و اعراب‌گذاری، به همراه تعلیقه‌هایی در رفع مشکلات برخی از اسناد و برخی توضیحات فقه الحدیثی، به زیور طبع، آراسته شد.

دو. شرح‌ها و تعلیقه‌های الکافی

بر کتاب الکافی، شرح‌ها و تعلیقه‌های بسیاری نوشته شده که اندکی از آن به چاپ رسیده بود. برای برپایی کنگره، این موارد تصحیح و به چاپ رسید:

۱. الشافی فی شرح الکافی، مآخلیل بن غازی قزوینی (م ۱۰۸۹ق)، ج ۲.
۲. صافی [در شرح کافی] مآخلیل بن غازی قزوینی (م ۱۰۸۹ق)، ج ۲.
۳. الحاشیة علی اصول الکافی، مآمحمدامین استرآبادی (م ۱۰۳۶ق)، ج ۱.
۴. الحاشیة علی اصول الکافی، سیداحمد علوی‌عاملی (ز ۱۰۵۰ق)، ج ۱.
۵. الحاشیة علی اصول الکافی، سیدبدرالدین حسینی‌عاملی (ز ۱۰۶۰ق)، ج ۱.
۶. الکشف الوافی فی شرح اصول الکافی، محمدهادی بن محمدمعین‌الدین آصف شیرازی (م ۱۰۸۱ق)، ج ۱.
۷. الحاشیة علی اصول الکافی، میرزا رفیعا نایینی (م ۱۰۸۲ق)، ج ۱.
۸. الهدایا لشیعة أئمة الهدی (شرح اصول الکافی)، شرف‌الدین محمد بن محمدرضا مجذوب تبریزی (قرن ۱۱ق)، ج ۲.
۹. الذریعة إلى حافظ الشریعة (شرح اصول الکافی)، رفیع‌الدین محمد بن محمد مؤمن‌گیلانی (قرن ۱۱ق)، ج ۲.
۱۰. الدر المنظوم، شیخ علی کبیر (م ۱۱۰۴ق)
۱۱. الحاشیة علی اصول الکافی، شیخ علی صغیر (قرن ۱۲ق)، ج ۱.
۱۲. تحفة الأولیاء (ترجمه اصول الکافی)، محمدعلی بن محمدحسن فاضل نحوی اردکانی (ز ۱۲۳۷ق)، ج ۴.
۱۳. شرح فروع الکافی، محمدهادی بن محمدصالح مازندرانی (م ۱۱۲۰ق)، ج ۵.
۱۴. البضاعة المزجاة (شرح روضة الکافی)، محمدحسین بن قاریاغدی (م ۱۰۸۹ق)، ج ۲.
۱۵. شرح روضة الکافی، محمدحسین بن یحیی نوری (ز ۱۱۲۷ق)، ج ۱.
۱۶. منهج الیقین (شرح وصیت امام صادق علیه‌السلام به شیعیان)، سیدعلاء‌الدین محمد گلستانه (م ۱۱۱۰ق)، ج ۱.
۱۷. الرسائل فی شرح أحادیث الکافی، شامل ۲۹ رساله، ج ۲.

سه. مجموعه آثار تولیدی کنگره

۱. حیاة الشیخ الكلینی، ثامر عمیدی، ج ۱.
۲. توضیح الأسناد، سیدمحمدجواد شبیری، ج ۱.
۳. العننة من صیغ الأداة للحديث الشریف فی الکافی، سیدمحمدرضا حسینی‌جلالی، ج ۱.
۴. کافی‌پژوهی بر اساس نسخه‌های خطی، علی صدراپی‌خوبی و سیدصادق اشکوری، ج ۱.

۵. کتاب‌شناسی کلینی و کتاب الکافی، محمد قنبری، ۱ج.
۶. شناخت‌نامه کلینی و الکافی، محمد قنبری، ۴ج.
۷. کافی‌پژوهی (گزارش پایان‌نامه‌های مرتبط با کلینی و الکافی)، سیدمحمدعلی ایازی، ۱ج.
۸. مجموعه مقالات همایش، گروهی از پژوهشگران، ۷ج (۵ج فارسی و ۲ج عربی).
۹. مصاحبه‌ها و میزگردها، ۱ج.

چهار. ویژه‌نامه‌های مجلات

برخی از نشریات، هم‌زمان با برپایی کنگره، ویژه‌نامه‌هایی منتشر کردند.

پنج. خبرنامه

خبرنامه کنگره به اطلاع‌رسانی پیش از برپایی کنگره پرداخت، و تا زمان برگزاری، چهار شماره از آن منتشر شد.

شش. نرم‌افزار مجموعه آثار کنگره

همراه با برخی از نسخه‌های خطی الکافی، و نیز دیگر شرح‌ها، تعلیقه‌ها و ترجمه‌های چاپ شده الکافی در قالب DVD (لوح چندمنظوره دیجیتال) توسط مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی عرضه شد.

نقد

انتظار می‌رفت که تجارب برگزارکنندگان در دو کنگره پیشین، باعث اعتلای کنگره کلینی و تمایز روشن آن با برنامه‌های پیشین شود؛ اما در عمل کنگره کلینی را در مرتبه پایین‌تری از دو مراسم قبلی قرار داد. سخت‌گیری هیأت داوران، بخش مقالات را کم‌مایه کرد، به گونه‌ای که بسیاری از موضوعات موجود در فراخوان، پوشش داده نشد. پژوهشگران به کلیات پرداختند و به مسائل ذره‌بینی وارد نشدند. به طور کلی کم‌لطفی زیادی به بخش مقالات شد، تکیه اصلی بر روی تصحیح متون قرار گرفت، و انرژی فراوانی روی این بخش صرف شد.

در بخش تصحیح نیز انتظار می‌رفت که مجموعه شرح‌ها، حاشیه‌ها و تعلیقات کم‌حجم موجود بر الکافی که تاکنون منتشر نشده است یک‌جا به چاپ رسد، و یا به صورت لوح فشرده عرضه شود. اهمیت این کار، کم‌تر از تصحیح خود الکافی نبود؛ ولی متأسفانه مورد بی‌توجهی قرار گرفت، و امیدواریم که در آینده نزدیک منتشر شود. بازآفرینی و بازسازی متون به طور کلی نادیده گرفته شد، دیگر آثار کلینی مورد بی‌اعتنایی قرار گرفت، و نقد و تحلیل، اندک انجام پذیرفت.

بحث تاریخی و سیاسی درباره کلینی در این کنگره فراموش شده بود.

بسیاری از موضوعات جدید و نوین واگذاشته شد که از آن جمله می‌توان به این موارد اشاره کرد: گردآوری و احیای آثار کلینی؛ کلینی در آثار خاورشناسان؛ رابطه کلینی با دولت شیعی آل‌بویه و دلایل دوری او از سیاست؛ ارتباط کلینی با حاکمان محلی؛ رابطه کلینی با مکاتب حدیثی مختلف، و جایگاه او در مشیخه‌ها؛ کلینی و مخالفان.

فصل‌نامه علوم حدیث و سفینه ویژه‌نامه‌ای چاپ کردند؛ ولی ویژه‌نامه آینه پژوهش به موقع نرسید.

کتاب‌شناسی‌های تهیه شده با کاستی‌هایی انجام یافت و این به چند دلیل بود: کتاب‌شناسی‌ها صرفاً با تکیه بر فهرست نسخه‌های خطی و یا جست‌وجو در نرم‌افزارهای علوم اسلامی تهیه شد، در حالی که انتظار می‌رفت در فرصت زیادی که بود، به اصل نسخه‌ها مراجعه شده باشد تا مطالب دست اول در اختیار قرار گیرد، و نسخه‌شناسی‌ها به همراه ارائه تصویر از تمام نسخه‌های خطی موجود ارائه شود، و مطالبی علاوه بر آن چه در فهرست‌ها بیان شده است، در اختیار پژوهشگران قرار گیرد. به نظر می‌رسد ضعف نسخه‌شناسی‌ها به دلیل تکیه بر فیش‌های مجموعه فهرستگان باشد، در حالی که در آن مجموعه هنوز بسیاری از فهرست‌های جدید وارد نشده بود.

برای نمونه، احمد شریف شیرازی نویسنده شرحی به زبان عربی بر کتاب‌های توحید، عقل و علم کافی، در سال ۱۱۲۲ق شرح خود را به فارسی ترجمه کرده است. نسخه سلطنتی این شرح برای شاه‌سلطان حسین صفوی کتابت شده، و هم‌اکنون نسخه خطی آن در کتابخانه مرکزی دانشگاه اصفهان نگاهداری می‌شود. سوگمندان این شرح و نسخه خطی آن در کتاب‌شناسی‌های منتشر شده از شروح کافی در کتاب‌های کنگره و نیز خبرنامه همایش معرفی نشده، و مورد تصحیح پژوهشگران نیز قرار نگرفته است، و جای خالی آن در کنار کتاب‌های کنگره احساس می‌شود.

امکان‌پذیر بود که نقش شهرها در تکثیر نسخه‌های خطی کافی و کافی‌پژوهی و در واقع، کافی‌پژوهان به تفکیک شهرها بیابند تا مطالب دقیق‌تر فراهم آید.

پسندیده بود که آثاری نیز درباره کلینی و کافی با زبانی ساده و همه‌فهم تهیه شود، و به چاپ برسد تا به کار عموم بیاید. اگر این آثار نمی‌توانستند در کنار دیگر آثار کنگره قرار گیرند، می‌توانستند با فرم و قالب جداگانه‌ای انتشار یابند، کاری که در کنگره ابوالفتوح رازی انجام شد. در مجموعه رسائل باید آن چه پیش‌تر در میراث حدیث شیعه انتشار یافته بود، با ذکر شماره جلد و صفحات تذکر داده می‌شد.

جای جدول، نمودار و آمارشناسی در آثار مختلف کنگره بسیار خالی است.

شناسنامه و خصوصیات آثار موجود در لوح فشرده کامل نیست.

در لوح فشرده، تاریخ تولد پدیدآورندگان به جای تاریخ وفات آن‌ها آمده است.

نسخه‌شناسی کافی نوشته علی صدرایی خویی با همکاری سیدصادق اشکوری در لوح فشرده زیر

عنوان «کافی‌پژوهی» آمده، و سیدمحمدعلی ایازی به عنوان پدیدآورنده ذکر شده است.

عنوان الحاشیه علی اصول کافی اثر ملامحمدامین استرآبادی (م ۱۰۳۶ق) در لوح فشرده هست؛

ولی متنش موجود نیست.

ارائه یک سال‌شمار از زندگی کلینی، آثار مرتبط با او و کارهای انجام شده حول و حوش کافی

بسیار ضروری می‌نمود، و بلکه بخش مقالات باید این‌گونه آغاز می‌شد.

و بالاخره، سخن دبیر علمی کنگره در آغاز برخی از آثار کنگره با مطالب خبرنامه و فصل‌نامه متفاوت بود.